

*К. В. Мануїлова,
к. і. н., докторант кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Одеського регіонального інституту державного управління національної академії
державного управління при Президентові України, м. Одеса*

ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЧИННИК ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

*C. V. Manuilova,
PhD in history, doctoral candidate in public administration and local self-governance
Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration
under the President of Ukraine, Odessa.*

DIRECT DEMOCRACY AS AN INTEGRAL FACTOR OF DECENTRALIZED PUBLIC POWER

У статті зазначено, що дієве функціонування органів публічної влади тісно пов'язано зі становленням інституту прямої демократії. Підкреслено, що пряма демократія має спільні риси з децентралізацією публічної влади. Зокрема, це право громадян: безпосередньо управляти державою та контролювати владу; звертатись до власного уряду через різноманітні громадянські інститути; нести пряму відповідальність за прийняття та виконання власних рішень. Зауважено, що в сучасній Україні інститут прямої демократії має низький рівень впливу на політичні процеси в країні. Визначено, що інститути прямої демократії найбільш ефективно та систематично функціонують при функціонуванні децентралізованої публічної влади. Виходячи з цього, актуальним є характеристика особливостей становлення та функціонування різноманітних форм та інститутів безпосередньої демократії в країнах з високим індексом децентралізації.

The article states that the effective functioning of the public authorities is closely linked with the development of the institute of direct democracy. It was stressed that direct democracy has common features with the decentralization of public power. In particular, the right of citizens, directly manage and control the power state; contact their own government through various civil institutions; bears direct responsibility for the adoption and implementation of their own decisions. Notice that in modern Ukraine institute direct democracy has a low impact on the political process in the country. Determined, that institutions of direct democracy more effectively and systematically operate in the functioning of decentralized public authorities. Accordingly, the topical characteristic features of formation and functioning of various forms and institutions of direct democracy in countries with a high index of decentralization.

Ключові слова: децентралізація, публічна влада, пряма демократія.

Keywords: decentralization, public power, direct democracy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Соціально-економічна і політична криза в Україні посилюється військовим конфліктом на Донбасі та зростанням екстремізму по всій країні. Держава вкрай потребує якомога швидшого впровадження апробованої часом у провідних країнах світу політики децентралізації публічної влади. Успішне реформування зменшить наслідки кризи, створить в українському суспільстві умови для пошуку оптимального рішення стосовно найгостріших проблем за допомогою різних форм прямої демократії.

Втім, не завжди здекларовані різні форми прямої демократії регулярно застосовуються на практиці. Головною причиною такого становища є те, що рівень розвитку прямої демократії залежить від ступеню децентралізації публічної влади. Оскільки, діяльність децентралізованих органів публічної влади тісно пов'язана зі функціонуванням інституту прямої (безпосередньої) демократії (народовладдя) в країні. Спільними рисами прямої демократії та політики децентралізації публічної влади є те, що при існуванні обох цих концептів громадяни країни: можуть безпосередньо управляють державою; впливати на політику уряду; нести відповідальність за прийняття та виконання власних рішень; можуть здійснювати безпосередній контроль за діяльністю влади через різні громадські інститути.

Виходячи з цього, актуальним є з'ясування особливостей становлення та функціонування різноманітних форм безпосередньої демократії в децентралізованих країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових розвідках останніх років основну увагу вчених зосереджено на розгляді впливу Інтернету на політичні процеси [1; 18] в країні та на дослідженні різноманітних аспектів електронної демократії. Зокрема, російський дослідник Каштанов С.А. підкреслив, що ідея прямої демократії досить глибоко вкоренилась у кіберкультуру, вірніше, в інформаційно-культурну розбудову, створену технологіями в Інтернеті [13]. Голованов А.І. зазначив, що суттю електронної демократії є застосування інформаційно-комунікативних технологій та інформаційної інфраструктури, котрі розвивають та посилюють демократичні інститути, розширюють можливості для участі в суспільній та політичній діяльності [9, с. 35]. Март'янов Д.С. зазначив, що сучасні концепції електронної участі спрямовані на істотну трансформацію кіберкультури [15]. Українська дослідниця Харченко І.З. дослідила зарубіжний досвід застосування електронної демократії як моделі покращення участі громадян [21].

Осмислення проблеми прямої демократії неможливе без з'ясування становлення та розвитку громадянського суспільства. Український філософ Требін М.П. проаналізував засади формування громадянського суспільства в Україні протягом 1991 – 2013 рр. [20, с. 182].

Проблема прямої демократії в децентралізованих країнах опосередковано піднята в препринті Гаспарян О.Т. [6], у дослідженні Величко В.О. [3, с. 15–16], Соловйова С.Г. і Даниленко В.Г. [19].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Розгляд існуючої наукової літератури засвідчив, що проблема прямої демократії в умовах децентралізації публічної влади залишається недостатньо висвітленою. Дослідження означеної проблеми дозволить з'ясувати наскільки доцільно з політичних, економічних, соціальних, правових, організаційних і фінансових позицій застосування прямої демократії в умовах децентралізованої публічної влади.

Цілі статті (постановка завдання). Метою дослідження є розгляд особливостей застосування прямої демократії в умовах децентралізованої публічної влади. Останнє, обумовлює вирішення наступних завдань: з'ясування впливу децентралізації публічної влади на якість управління та добробут населення; висвітлення змісту поняття пряма демократія; визначення ролі інституту прямої демократії в країнах з високим індексом децентралізації публічної влади; надання рекомендацій щодо використання світового досвіду з використання прямої демократії в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Загальновідомим є факт, що в сучасному українському суспільстві пряма демократія має дуже низький ступінь впливу на політичні процеси. Про це свідчать статистичні дані глобального дослідження 212 країн світу проведені Світовим Банком під назвою Governance Matters (якість державного управління), що проводяться на постійній основі починаючи з 1996 року і до теперішнього часу. Дослідження охоплює комплекс індексів, котрі висвітлюють різні відсоткові показники якості державного управління в країнах світу протягом 1996 – 2013 рр. Перший індекс Voice and Accountability (Голоси та підзвітність) характеризує, як у певній країні враховується думка населення, наскільки підзвітні державні органи перед своїми громадянами, визначає ступінь участі громадян у виборі уряду та інших органів влади, дає оцінку рівня свободи слова, свободи об'єднань й інших цивільних і громадянських свобод та політичних прав [12]. Україна в рейтингу з індексу Voice and Accountability займає 134 місце й має показник 36,97 %. На першому місці у світі з показником 100% перебуває Норвегія, друге місце належить Данії з індексом 99,53%, третє місце у Швеції – 99,05%, четверте місце у Швейцарії – 98,58%. Середній індекс Voice and Accountability згідно даних 28-мі країн ЄС, становить близько 85,60 % (підраховано Мануїловою К.В.), причому самий високий індекс серед країн ЄС у Данії (99,53%), а самий низький у Румунії (57, 35%). [12].

Низький ступінь впливу інституту прямої демократії на управління державою негативно впливає на якість життя населення. Так, тривале обстеження ПРООН 195 держав упродовж 1980 – 2013 р. дозволило визначити в докладі за 2014 р. рейтинг держав за індексом людського розвитку (ІЛР) / Human Development Index. До держав, що мають самий високий ІЛР віднесено Норвегія, Швейцарія, Данія. Щодо України, то вона займає лише 83 місце [24, с.164-165].

Всі держави в світі відрізняються один від одного ступенем децентралізації влади. У 2012 році Світовим банком Розвитку та Реконструкції було складено рейтинг індексу децентралізації в 182 країн світу. Згідно цього рейтингу, перше місце належить Данії, друге місце у Швейцарії, третє у Швеції, шосте місце у Норвегії. Щодо України, то вона стоїть лише на 26 місці [25, с. 30–31].

Отже, розгляд країн світу засвідчив, що найбільші можливості для застосування прямої демократії, впливати на рішення та контролювати публічну владу мають громадяни країн, з високим індексом децентралізації публічної влади.

Осмислення проблеми прямої демократії неможливо без визначення її змісту. Визначення у науковому середовищі терміну пряма (безпосередня) демократія (народовладдя) є дискусійним. Проаналізувавши існуючі формулювання можна узагальнити, що безпосередня демократія являється прямим волевиявленням громадян у ході розробки, прийнятті, впровадженні державних рішень та у процесі здійснення народного контролю за цими рішеннями. Таким чином, пряма демократія - це особлива форма здійснення влади народом самим народом через інститути прямої демократії [2, с.12-13].

В своєму розвитку пряма демократія пройшла довгий шлях від виникнення в античну добу (в період існування Стародавньої Греції в V – IV ст. до н. е.); подальшого розвитку й удосконалення пряме народовладдя зазнало у середньовіччя (функціонування громадської та вічевої самоорганізації) й дійшло до наших днів (у формі референдумів, народних зборів, «електронної демократії» тощо).

У світі прийнята значна кількість різноманітних національних і міжнародних нормативно-законодавчих актів, що закріплюють існування інституту прямої демократії. Зокрема, у Загальній декларації з прав людини виданої Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. закріплено право на участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників [5]. У Конституціях майже всіх країн світу [14] громадянину держави гарантовано право використовувати різноманітні інститути прямої демократії. Англійський соціолог Гідденс Е. також вважає, що уряд у змозі встановити прямий контакт зі своїми громадянами, так само як і громадяни з урядом, за допомогою «експериментів з демократією», котрими являється локальна пряма демократія, електронний референдум, громадянське журі тощо [7, с.7]. Отже, створені всі умови для успішного функціонування безпосереднього народовладдя.

Втім, лише при існуванні децентралізованого управління не тільки проголошено публічна влада як така, що належить винятково народу, а й існують найкращі умови для застосування систематичного прямого народовладдя, в якості засобу управління державою.

Активне використання різноманітних інститутів прямої демократії як засобу впливу на діяльність органів публічної влади характерно для найбільш децентралізованих країн світу. Гідденс Е. привів вдалий приклад більше ніж двадцятирічної давності, коли уряд децентралізованої Швеції напямуч залучив населення до формування енергетичної політики. Задля цього держава, локальні об'єднання, партії разом з освітніми установами організували одноденні курси на тему: «Енергія та енергозбереження». Кожний, хто прослухав ці курси, мав право дати рекомендації уряду з проблеми. У означеному проекті брало участь близько 70000 осіб. Результатом означених дій стала розробка ефективної програми енергетичної політики [7, с.7].

У сучасному суспільстві існують різні інститути прямої демократії, котрі різняться один від одного засобами участі громадян в управлінні державою та суспільством. Серед інститутів безпосереднього народовладдя є: референдум, вибори, народні зібрання населення, збори (сходи) громадян за місцем проживання, обговорення законопроектів та проектів рішень, мітинги, виступи, демонстрації, пікетування, народна законодавча ініціатива, опитування населення, електронна демократія, електронний уряд тощо.

Виникнення народних законодавчих ініціатив та референдуму пов'язують з однією найбільш децентралізованих країн світу – Швейцарією, де народне законодавство існувало вже у період виникнення держави. [19, с. 54]. У Швейцарії на законодавчому рівні закріплено право громадської ініціативи, завдяки якому народ має змогу змінювати швейцарську Конституцію та запроваджувати нову політику. На кантональному та місцевому рівнях існує навіть більше прямих демократичних засобів, аніж на центральному рівні. Постійна наявна загроза скликання референдуму привела до заохочення всіх зацікавлених груп у процес прийняття рішень. Зокрема, над законопроектами проводиться глибока консультативна робота, щоб уникнути висунування їх для повторного розгляду на референдум. Прямі демократичні інструменти, такі як референдум та громадська ініціатива, допомогли зорієнтувати швейцарську демократію на консенсус. [3, с. 15-16]. Швейцарія являється країною, що проводить найбільше референдумів у світі. З часів закінчення Великої французької революції в 1799 році з 1645 загальнонаціональних референдумів, організованих у світі, майже кожен третій - 591 – припадає на Швейцарію [11]. Щорічно в цій країні проходить близько 12 референдумів [17].

У науковій літературі усталеною є думка про те, що пряма демократія може добре функціонувати там, де в процес залучено віднесено небагато людей; у великомасштабному суспільстві як стабільна система управління вона не працює [8, с.92]. Відомий німецький соціолог, філософ, історик, політичний економіст М. Вебер також допускав наявність прямої демократії лише при наявності умов, коли локальні співтовариства обмежені кількістю членів; соціальні позиції членів суспільства не суттєво відрізняються один від одного; управлінські функції відносно прості та стійкі [23, с. 163]. Отже, підсумовуючи вище сказане, безпосереднє народовладдя найефективніше діє на первинному рівні організації публічної влади, тобто в органах місцевого самоуправління, комун, общин тощо.

Проте, науково-технічний прогрес, спонукав бурхливий розвиток різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі Інтернету, що стало причиною утворення нової форми прямого народовладдя – електронна демократія (е-демократія). Електронна демократія дозволяє публічній владі враховувати думку не лише обмеженої спільноти людей, а населення всієї держави, причому для цього

потрібно лише доступ до Інтернету. Російський дослідник Холопов В. А. вважає електронну демократію потужним технологічним проривом, що характеризується постановкою новітніх орієнтирів і формуванням інформаційного суспільства, переведенням державних і муніципальних послуг до он-лайн режиму, розширення за рахунок ІТ-технологій й загальнодоступних серверів можливостей безпосередньої участі у прийнятті рішень з ключових питань державної розбудови. [22 с.33].

І хоча батьківщиною е-демократії прийнято вважати Сполучені Штати Америки. Адже, саме у США вже в 70-ті рр. ХХ ст. стали проводити перші експерименти зі створення інтерактивних телематических систем (у вигляді «електронних міських зборів»). У 1993 р. з'явився перший офіційний державний Інтернет - сайт Білого дому. Починаючи з 1998 р. всі федеральні органи влади стали використовувати електронну пошту. Перші вибори через Інтернет проведено в 2000 р. в штаті Орегон [16, с. 86]. Утім, найбільшого розвитку електронна демократія зазнала в найбільш децентралізованих країнах Європи. Так, рівень розвитку електронної демократії, а також ступень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) в світі визначає Індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index). Визначення цього індексу є дослідженням Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum). Індекс мережевої готовності вважається найбільш авторитетним і повним джерелом у якому надано міжнародна оцінка впливу ІКТ на добробут населення, також висвітлені показники: розвитку використання ІКТ в громадському, комерційному та державному секторах; готовності громадян і державних органів використовувати ІКТ. У звіті Всесвітнього економічного форуму (2015 р.) показані дані ІКТ з 143 країн світу. Самий високий ІКТ у світі мають Фінляндія, Сінгапур, Швеція Норвегія, Швейцарія, Австрія, Данія. Щодо України, то вона займає 81 місце [4].

Отже, найчастіше різноманітні засоби електронної демократії, цифрової демократії, кібердемократії, демократії участі та інше застосовують в країнах з високим індексом децентралізації.

Україна зараз створює децентралізоване управління. Однак, удосконаленню інституту прямої демократії, як чинника децентралізованої публічної влади приділено недостатньо уваги. Хоча певні кроки в цьому напрямку вже зроблені, зокрема на законодавчому рівні закріплено створення е-демократії. Проте, відсутність або обмежений доступ фізичних та юридичних осіб до урядових інформаційних ресурсів; постійні зміни в діяльності публічних органів влади й у структурі персоналу; недостатня кваліфікація співробітників; нерівність населення у доступі до комп'ютерів (нестача коштів для придбання ПК або відсутність потрібних навичок користування комп'ютером, обмежені можливості громадян з фізичними вадами тощо). Негативно впливають на становлення е-демократії в Україні.

Українським законодавством передбачено проведення референдумів, всенародне обговорювання рішень та законопроектів, проте найбільш дискусійні питання дуже рідко виносяться на всенародне обговорення. Хоча світова практика засвідчила, що саме всенародне обговорювання найбільш гострих проблем являється «щепленням» від зростання сепаратизму та екстремізму в країні.

Висновки з даного дослідження.

Підсумовуючи вище викладене зазначимо, що вагомим чинником систематичного та продуктивного функціонування інституту народовладдя є децентралізація влади. Останній, впливає на покращення якості управління та сприяє зростанню добробуту людей. У децентралізованих країнах часто застосовується референдум, народна законодавча ініціатива, електронна демократія, електронний уряд. Україні варто врахувати цей досвід й обов'язково якомога частіше провадити всенародні обговорювання з найбільш гострих проблем.

Напрямом подальших досліджень з теми може бути розгляд особливостей становлення в децентралізованих країнах таких форм прямої демократії, як вибори, народні збори, мітинги, виступи, демонстрації, пікетування, опитування населення тощо.

Література.

1. Буренко, В.И., и Бронников, И.А. (2012), “Электронное гражданское общество: иллюзии или реальность? (Зарубежный опыт и отечественная практика. Политический аспект”, *Знание. Понимание. Умение*, вып. 1, сс. 44–51.
2. Бучакова, М.А., и Грязнова, Т.Е. (2013), “Институт непосредственной демократии в системе Российской государственности”, *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, вып. 2 (35), сс. 12–20.
3. Величко, В.О. (2014), “Децентралізація влади: міжнародний досвід”, *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, вип. 28, сс. 12–22.
4. Всемирный Экономический Форум: Индекс сетевой готовности (2014), “Центр гуманитарных технологий”, [Електронний ресурс]: <http://gtmarket.ru/news/2014/04/24/6750> 22.10.2015 (Режим доступу: 24 квітень 2014).
5. Всеобщая декларация прав человека. “Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года статья 21“, (1948), [Електронний ресурс]: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr (Режим доступу: 13 жовтень 2015).
6. Гаспарян, О.Т. (2013), *Политическая децентрализация и легитимность центральной власти: межстрановой анализ возможной взаимосвязи*, Изд. дом Высшей школы экономики, Москва Российская Федерация.

7. Гидденс, Э. (2010), "Демократизируя демократию: государство и гражданское общество", *Социология*, вып. 1, сс. 4-9.
8. Гидденс, А. (1992), Политика, управление и государство, *Рубеж (альманах социальных исследований)*, вып. 3, сс. 78-107.
9. Голованов, А.И. (2011), "Информационно-коммуникационные технологии как модель реализации института народовластия в России", *Вестник Челябинского государственного университета*, вып. 29, сс. 32-36.
10. Данилов, С.Ю. (2012), "Референдумы в современном мире: сравнительный анализ предметов и последствий", *Современное право*, (8), сс. 53-56.
11. Доспехова, Е.В. Швейцарии проходит референдум о введении самой высокой в мире минимальной зарплаты (2014), "Dsnews.ua", [Электронный ресурс]: <http://www.dsnews.ua/world/v-shveytsarii-prohodit-referendum-o-vvedenii-samoу-vysokoу-18052014125500> (Режим доступа: 22 жовтня 2015).
12. Качество государственного управления. Гуманитарная энциклопедия (2015), "Центр гуманитарных технологий", [Электронный ресурс]: <http://gtmarket.ru/ratings/governance-matters/governance-matters-info> (Режим доступа: 26 вересня 2015).
13. Каштанов, С.А. (2011), "Влияние информационных технологий на политический процесс", *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*, вып. 4, сс. 173-176.
14. Кузнецов, Д.В. Конституции стран мира. Хрестоматия (2014), В 7 частях, Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, available at: <http://istfil.bgpu.ru/2014>. (Режим доступа: 22 жовтня 2015).
15. Мартыанов, Д.С. (2014), "Культурологические аспекты электронного участия", *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств*, вып. 2 (19), сс. 50-52.
16. Омеличкин, О.В. (2014), "Электронная демократия: понятие, проблемы", *Вестник Кемеровского государственного университета*, вып. 1-2 (57), сс.86-89.
17. Референдум в Швейцарии. На пороге утопического идеала – каждому швейцарцу по 2800 \$ ежемесячно (2014), [Электронный ресурс]: <http://nepovtorimosti.ru/referendum-v-shveytsarii/> (Режим доступа: 20 жовтня 2015).
18. Рыбьянов, Г.А. (2013), "Информационные технологии и политический процесс", *Теория и практика общественного развития*, (4), сс. 206-208.
19. Соловйов, С.Г. і Даниленко, В.Г. (2012), *Проблеми розвитку електронної демократії в умовах модернізації державного управління України* : наук. розробка, НАДУ, Київ, Україна.
20. Требін, М.П. (2013), "Громадянське суспільство в Україні: реальність і шляхи формування", *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, вип. 5, сс. 162-184.
21. Харченко И.З. (2013), "Электронная демократия как модель улучшения политического участия граждан: зарубежный опыт", *Вестник Пермского университета. Сер.: Политология*, вып. 3, сс. 110-120.
22. Холопов, В.А. (2011), Эволюция научной мысли о непосредственной демократии. *Российский академический журнал*, вып. 18 (4), сс. 32-34.
23. Held, D. (1996), *Models of democracy*. Polity, Stanford: Stanford Uni. Press.
24. Khalid, M. and Jespersen, E. (2014), *Human Development Report Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience Published for the United Nations Development Programme, UNDP One United Nations Plaza New York, USA*.
25. Maksym, I. and Anwar; S. (2012), *How close is your government to its people ? worldwide indicators on localization and decentralization. Policy Research working paper ; no. WPS 6138*. Washington, DC: World Bank. USA.

References.

1. Burenko, V.I. and Bronnikov, I.A. (2012), "Electronic civil society: illusion or reality? (International experience and domestic practice. The political dimension ", *Znanie. Ponimanie. Umenie*, vol. 1, pp. 44-51.
2. Buchakova, M.A. and Grjaznova, T.E. (2013), "Institute of direct democracy in the Russian statehood", *Vestnik Omskogo universiteta. Serija «Pravo»*, vol. 2 (35), pp. 12-20.
3. Velychko, V.O. (2014), "Decentralization of power: International Experience", *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, vol. 28, pp. 12-22.
4. The World Economic Forum: Networked Readiness Index (2014), "Centr гуманитарних технологій", [Online], available at: <http://gtmarket.ru/news/2014/04/24/6750> 22.10.2015 (Accessed 24 April 2014).
5. The Universal Declaration of Human Rights. "Resolution 217 A (III) of the General Assembly of the United Nations on 10 December 1948, Article 21", (1948), [Online], available at: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr (Accessed 13 October 2015).
6. Gasparjan, O.T. (2013), *Politicheskaja decentralizacija i legitimnost' central'noj vlasti: mezhsranovoj analiz vozmozhnoj vzaimosvjazi*, [Political decentralization and the legitimacy of the central

government: a cross-country analysis of the possible relationship], Izd. dom Vysshej shkoly jekonomiki, Moscow, Russian Federation.

7. Giddens, A. (2010), "Democratizing democracy: the state and civil society", *Sociologija*, vol. 1, pp. 4-9.
8. Giddens, A. (1992), "Politics, Administration and State", *Rubezh (al'manah social'nyh issledovanij)*, vol. 3, pp. 78-107.
9. Golovanov, A.I. (2011), "Information and communication technologies as a model for the implementation of the institute of democracy in Russia", *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 29, pp. 32-36.
10. Danilov, S.Ju. (2012), "Referendums in the modern world: a comparative analysis of objects and effects", *Sovremennoe pravo*, vol. 8, pp. 53-56.
11. Dospehova, E.V., Switzerland held a referendum on the introduction of the world's highest minimum wage (2014), "Dsnews.ua", [Online], available at: <http://www.dsnews.ua/world/v-shveytsarii-prohodit-referendum-o-vvedenii-samoy-vysokoy-18052014125500> (Accessed 22 October 2015).
12. The quality of public administration. Humanitarian encyclopedia (2015), "Centr гуманітарних технологій", [Online], available at: <http://gtmarket.ru/ratings/governance-matters/governance-matters-info> (Accessed 26 September 2015).
13. Kashtanov, S.A. (2011), "Impact of Information Technology on the political process", *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jekonomicheskogo universiteta*, vol. 4, pp. 173-176.
14. Kuznecov, D.V., Constitution of the world. Reader (2014), 7 parts, Blagoveshchensk: Blagoveshchensk State Pedagogical University, available at: <http://istfil.bgpu.ru/2014>. (Accessed 22 October 2015).
15. Mart'janov, D.S. (2014), "Cultural aspects of e-participation", *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv*, vol. 2 (19), pp. 50-52.
16. Omelichkin, O.V. (2014), "E-democracy: the concept, the problems", *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 1-2 (57), pp. 86-89.
17. A referendum in Switzerland. At the dawn of the utopian ideal - every Swiss citizen a monthly \$ 2800 (2014), *Nepovtorimosti.ru* [Online], available at: <http://nepovtorimosti.ru/referendum-v-shveytsarii/> (Accessed 20 October 2015).
18. Ryb'janov, G.A. (2013), "Information technology and political process", *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, vol. 4, pp. 206-208.
19. Solovjov, S.H. and Danylenko, V.H. (2012), *Problemy rozvytku elektronnoi demokratii v umovakh modernizatsii derzhavnoho upravlinnia Ukrainy : nauk. Rozrobka* [The problems of e-democracy in the modernization of public administration in Ukraine: Science.Development], NADU, Kyiv, Ukraine.
20. Trebin, M.P. (2013), "Civil society in Ukraine: reality and ways of formation", *Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, vol. 5, pp. 162-184.
21. Harechko I.Z. (2013), "E-democracy as a model to improve political participation of citizens: foreign experience", *Vestnik Permskogo universiteta. Ser.: Politologija*, vol. 3, pp. 110-120.
22. Holopov, V.A. (2011), "The evolution of scientific thought about direct democracy", *Rossiiskij akademicheskij zhurnal*, vol. 18 (4), pp. 32-34.
23. Held, D. (1996), *Models of democracy*. Polity, Stanford: Stanford Uni. Press.
24. Khalid, M. and Jespersen, E. (2014), *Human Development Report Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience Published for the United Nations Development Programme, UNDP One United Nations Plaza New York, USA*.
25. Maksym, I. and Anwar; S. (2012), *How close is your government to its people ? worldwide indicators on localization and decentralization. Policy Research working paper ; no. WPS 6138*. Washington, DC: World Bank. USA.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2015 р.